

ÉGTÁJ

HERCEG JÁNOS

ÚTKÖZBEN

HELYTÖRTÉNETI JEGYZETEK 1.

Nem tudom, derenkáznak-e még a lányok és menyecskék Kórógyon vasárnap délután, s egyáltalán, mi maradt meg az ősi szokásokból. Huszonkét év előtt, mikor először jártam itt, éppen kiállítást rendezett a falu régi dolgaiból egy Zágrárból akkoriban hazakerült fiatal állatorvos. Azt mondta, mielőtt végleg kiveszne, hadd lássa a világ, mi volt Kórógyon! És csakugyan volt mit látni. Csodálatosan szép piros-fekete szöttek mellett, az egykori nagyasszonyok valami komoly, egyszerű és mégis méltóságtelejesen ható viselete, a kebél került bemutatásra, s mellette faragott kopjafák, guzsalyok és rokkák, remekbe készült kelengyeládák, a „kócsagok” különféle változatai sorakoztak a falak tövében, míg odakintről behallatszottak az ősi dallamok, ahogy egy öreg pásztor vagy halász fújta fáradhatatlanul furulyáján a Fehér Lászlót és Szávicss Milost sirató balladákat. Aztán egyszerre, minden átmenet nélkül rázendített egy vidámabb dallamra, úgyhogy mindjárt ütemesen kezdett aprókat lépegetni az idevaló fehérnép, s hogy mégse kerekedtek tánkra, talán csak miattunk, idegenek miatt volt.

Elöttem akkor már nem volt egészen ismeretlen a szlavóniai sziget-magyarság élete. Garay Akos, Agoston Sándor, Bartha Katalin és Kiss Lajos írásaiból már volt némi fogalmam az Arpád-kori település-falu tökéletesen zárt, különvilágáról. Amit saját szememmel láttam, saját fülemmel hallottam, mégis a varázslat erejével hatott rám. De ami elbűvölt, a dallamosan hullámzó, behízselgő, kicsinyítő jelzőkkel és ragokkal teli édes tájnyelv volt. S most, hogy újra itt jártam, boldoggá tett a semmit se változott, megvesztegetően szép beszéd, s olyasféle reményt keltett bennem mind a mai napig, hogy a hagyományait becsülő, a nyelvéhez önérzetesen ragaszkodó nép sosem vesztheti el a maga egyéniségét, bármennyire változzék is meg körülötte minden.

Ezt a reményt nemcsak én melengtettem magamban. Huszonkét év alatt, amióta én ismerem a Vuka menti népet, felfedezték Kórógyot. Tudós szakemberek lepték el időről időre tanítványaikkal a régi házakat, rezervátumot csináltak a faluból, afféle miniatűr nemzet! parkot, mint ahogy Dakotában a dzsungelből próbálnak megőrizni vadjaival együtt egy darabot a civilizáció barbár pusztítása elől. Persze, ez a kutatómunka, amelyet etnográfusok és nyelvészek végeznek, testes könyvekbe gyűjtve, ami még begyűjthető, mondhatnánk, a tizenkettedik órában, nem tud és nem is akarhat újtába állni a változó világgal együtt járó haladásnak és átalakulásnak. Hiába, a mindennapi életnek itt is a technikai civilizáció szabja meg a feltételeit. Mert Kórógy ma már nincs

elvágyva a maga másféle hitével, nyelvével és szokásaival, mint régen, a világtól. Kitűnő utak futnak rajta keresztül, s azokon a megnőtt forgalom, az élet gyorsabb lökötése. Új házakban, új bútorok között lakik ma már a kórógyi nép java része. Eltűntek a vasveretes ládák, a „kőcsagok”, a szövösztékhez sincs már; aki leüljön, a kopjafás hambár csak itt-ott látható még, mintha a földrajzilag távoli, de lélekben és külsőségeiben annyira rokon székeknek egyszerre elébe vágott volna a kórógyi magyar. A fejlődés, amely szebbé, kényelmesebbé és gazdagabbá teszi az életet, sok mindent magával visz abból, ami Kórógyra a múltban oly jellemző volt. S én mégis szeretném hinni és remélni, hogy a lélek derűjét, amelyet mintha a századok viharában szinte érintetlenül megőrzött, sajátosan szép tájnyelve tükrözne igazán, azt tehát, ami lényege volt, továbbra is megtartja a kórógyi nép.

*

Bácsban még ott vannak a középkori vár romjai, Szondon semmiféle történelmi emlék nem maradt. Pedig ha nem is volt érseki rezidencia, s az örökös bácsi főispán székhelye, város lévén, dunai vámmal, országos híré városokkal és az egész vidéket ellátó sóraktárral, bizonyára voltak szilárd anyagból emelt épületei. Mindenekelőtt a temploma és Gergely comes tornya. Es Zsigmond király, aki szerette a pompát, aligha sátorban lakott, vagy földvárban, amikor a tizennegyedik század végén egy hetet töltött Szondon.

De hát nem maradt fenn későbbi emlék sem. Jöttek fel népükkel a bosnyák ferencesek, s talán épp innen osztotta széjjel őket páter Radnich Mihály. Mert nem volt még egy város ekkora határral, ők még Hercegszántóig jutottak el, északabbra már nemigen. A pásztornép akkor északabbra nem kedvelte a csuhában járó, mezítlábás kolduló barátokat. Rájuk uszították a kutyaikat, megkergették őket, hát ittmaradtak a pusztaságban. Víz volt itt meg erdő. A Duna árterülete. Ehhez alkalmazkodtak a jövevények. A város teljesen kihalt lehetett, lakosai beljebb húzódtak, egy szondi jobbágy György fia még ki is tüntette magát életét áldozva Drégelyért, hogy vértanúhalálát a költők egész sora írja majd meg.

Szond maga is gyakran változtatta nevét, sőt a helyét is. Mikor roskadozni kezdett a török időkben emelt gerendatemplom, fél óra járásnyira építettek újat, s odébb vitték az egész települést. Városnak már nyoma se volt, csupán a nagy határ maradt meg, mindegy volt, hogy hol lakik benne a nép. Meg aztán más okuk is lehetett, hogy odébb költöztek. Folytonos birtokháborításnak voltak kitéve, leggyakrabban Doroszló részéről, s a budai apácák, akiknek Szond a birtokába került, nem győztek panaszkodni és pereskedni.

A múlt századi Szond, mikor már feltöltődött németekkel és magyarokkal, talán csak a nevében viselte még a történelmi múltat. Vadvizeit lecsapolták, az egész határt tagosították, s a halászatból élő sokak riadtan néztek körül egykori szabadnak tűnt birodalmában. A földek olcsón cseréltek gazdát! Mert hát ki tudta volna, hogy az ármentesítés bőven termő televennyé alakítja az egész határt. Mire magukhoz tértek, kastélyokat építő nagybirtokosok voltak itt az urak. Fernbach Bálintnak, az Afrikában járt vadásznak 4300 holdja volt, Gräber Miklósnak háromezer. Az egykori magyar jobbágyok se tudtak kitérni persze a szegénységből, csak talán azzal emelkedtek egy kicsit feljebb, hogy iparosok lettek. Amolyan aratni járó, kukoricát kapáló mesteremberek, akik — mint Bácska nagy részében — csak ősszel vették fel a műhelyben a szerszámot, s dolgoztak tavaszig.

Szond szélső utcájában állunk s erről a múltról beszélgetünk.

— Aztán Fernbach Bálint huszonnyolcban agyonlőtte magát — mondja egy őslakos.

— Tényleg? — tolja hátra fején a kalapot az erdélyi ember, aki 1943-ban került ide, mikor egy szociális szervezet inasokat és cselédeket osztott széjjel az igénylőknek. — Aztán miért?

— Tudja a fene, mért! Elvette a cselédjét, mikor két gyereke lett tőle, épített nekik egy szép házat Zomborban, a Kisbezdáni utcában aztán agyonlőtte magát. A többieket is elnyelte a messzeség meg a temető. A Gräbéreket mind.

— De van, aki nem hagyja magát — mondja biciklijére támaszkodva a másik és nevet. — Lássák azt az embert? Most jött a vasútról. Tíz-va-hány éve utazik naponta Bajmokról, nyári hőségben, téli fagyban, mindég! Hiába szüntek meg pár éve már a magyar osztályok, ő nem maradt el. Alighanem itt várja ki a nyugdíjat.

Allunk a nyári melegben, utána nézünk a Bajmokról érkezett kónok tanítónak, és fejük fölött elzúg a történelem.

*

Falujárásaim során, ha csak lehet, a temetőbe is kimegyek. Mert a múlt is érdekel, nemcsak a jelen. Ahhoz hasonlítva tudom igazán méltányolni a fejlődést és áttekinteni a változást, amely helyenként óriási. A halottak néma tanúsága néha többet mond, mint a számok és adatok tömkelege.

A bácskai temetők nem tartoznak a látványos sírkertek közé. Nincsenek drága és nemes anyagból emelt sírkövek, ritka a carrarai márvány, és még ritkább a művészi síremlék. A fehérre meszelt kőkeresztekkel messzire világító spanyol falusi temetők, a maguk vonalzóval meghúzott soraival az erdős hegyoldalon, kubista kompozícióra emlékeztetnek. Mintha Picasso onnan is hozott volna valami jellegzetest. Az olasz temetők érzelmesek és patetikusak, s a legszebb temető, ahol valaha jártam, a salzburgi. Nem csodálom, hogy a második világháború utáni amerikai városparancsnok végrendeletben kérte, ha meghal, ott temessék majd el. Kívánságát éppúgy teljesítették, mint a Londonban élő magyar író, Cs. élettársának kívánságát, pedig a halottak szállítása Nyugaton meglehetősen drága multság. A salzburgi temetőben van valami egyszerű és kedves kedélyesség, talán azzal is, hogy a sírok közvetlen közelében kocsmá van, kispörkölt és sercegő bécsiszelet illata terjeng, s bevonulhat bánatával az ember egy pohár sörre, felejtetni.

A bácskai temetők a virágok és szomorúfüzek ellenére vigasztalnak. Talán a síkság teszi, hogy oly reménytelenül és oly földhözragadtan kell tudomásul venni az elmúlást. Az erdélyi temetőknek stílusa van. Nemcsak a kopjafák miatt. A házsongárdi temető Kolozsváron barokk sírköveivel, lankás fekvésével szívfájdítóan hangulatos. A bácskai temető realisan komor és megsemmisítő józansággal érteti meg, hogy az élet egyetlen bizonyossága a halál.

Múltkor egy olyan dél-bácskai falu temetőjében jártam, amelyről régente azt mondták, vidékünkre megint csak jellemzően, hogy vegyes lakosságú. A temetőnek van egy szabályosan parcellázott új része, s egy végtelenül elhanyagolt, fűvel benőtt, eldőlt keresztekkel, korhadt fejfákkal, süppedt sírokkal teli régi fele. Nem is értem, hogy maradt meg ebben a racionálisan rendezett világban, ahol — ha jól tudom — legalább a városokban, nemcsak az élők lakása, hanem a holtak sírja után is kommunális járulékot kell fizetni.

Persze, ebbe a részbe mentem. Nemcsak azért, mert a másikban elriasztott a szörnyű temetői divat a holtak arcképének életnagyságú reprodukciójával a márványlapokon, de mondom, érdeklődésem a múlt iránt is oda szóltott. Meg különben is vonzóbb ez az elhagyott, sűrű bozótba nőtt, vadvirágos öreg temető. Volt benne valami emberi, ha szabad magam így kifejezni. A negyven-ötven. éves sírok, amelyekkel már nem törődik senki, mert akinek törődnie kellene, az sem él már, szinte megnyugtatóan hatottak, ahogy egy rég letűnt világot idéztek fel már a nevekkel is. A Kissek és Nagyok, a Molnárok és Kovácsok sokaságával, akik alighanem minden bácskai temetőben megtalálhatók. És itt még a neveket is hibátlanul írták, a dupla mássalhangzókat, az ipszilonokat, és az á betűkön is ott volt az ékezet. „Meghalt a hazáért”

— olvastam egy mállott mézsköböl faragott keresztben, amely alatt elfogyott a sír a több, mint hatvan év alatt, s talán a messzeség, a nagy idő miatt volt, hogy értetlenül elmosolyodtam magamban, s azt mondtam, hát nem mindegy, miért halt meg, szegény. Mert hiába, az ilyen megkülönböztetés, az efféle tiszteletadás a halálban ugyancsak elveszti jelentőségét az idők folyamán. És nemcsak az élők, a holtak is megöregszenek, hogy a korok változó értékrendjéről ne is beszéljek. Persze, nemcsak a bácskai temetőben, de mindenütt, ahol a halottak élnek még egy darabig.

*

A táj nemcsak geográfiai egység. Történelmi adottságok szabályozója is. Hogy mi vált lehetségessé valahol, abba régente a táj is beleért, s csak manapság képes megkülönböztetni az ember az elébe álló hegyeket, az útját keresztelő folyókat. Ez lett volna szerepe a Fruskagorának, s hogy nem tudta mindenkor feltartóztatni, ami az alatta lakó népek ellenére volt, talán nemcsak szelíden vonuló megművelt lankái s teraszosan emelkedő szőlőskertjei miatt történt. Könnyű volt megkerülni az egész hegyet, ez az igazság. A mohácsi vész után feljött a szultán egy darabon a Duna—Tisza közén, s amikor aztán visszafordulva Péterváradtal szemben találkozott déli seregeinek vezérével, „a Duna partja olyan volt, mintha két tenger találkozott volna egymással”.

A hegy aljában szántóvető paraszt, s följebb a kertjét művelő majoros eltűnt, elbujdosott, beleveszett a Dunába, vagy úgy terült el a harci porondon vérevel festve meg a földet, a Fruskagora megmaradt. Négy száz éven át figyelte azóta is, mi történik alatta. Nem magasodott fel, nem nőtt az égig, mint az igazi hegyek, inkább horizontálisan terjeszkedett, hosszan elnyúlva a Duna fölött, erdőinek csaknem egyenletes szintjével, mintha csak egy lomha birkanyáj vonulna lassan és kényelmesen, míg alatta, a víz tükrében nézegetve magát, épül a nagyváros.

Mindezt nem egy bérház ablakán kitekintve gondolom magamban, hanem egy rejtett, és a trópusi hőségben mégis népes helyen elnyúló, mélyen az út alatt, a Duna homokos partján, a „betyárstrandon”, ahol rakásba rakott ruhák s végtagjaikat szétvetett fürdőzők között vonul az ember a hullámok felé. A keskeny homoksáv, amely magas gát és mélyen futó part között húzódik, most tarka és lármás karaván-szeráj, ahol nemcsak tilalmi kötelmek, de illendőségi szabályok alól is szabadnak érzi magát a fürdőzők java része. Ha csak csókolózó párokról beszélnének ebben a füledt, részegítő melegben, nem mondanánk sokat, benn a vízben viszont tisztálkodásra is alkalmas helyre talált nem egy embertársunk. Egyesek csak a fejüket szappanozzák térdig a vízben állva, de vannak, akik a fehérműjüket is itt mossák ki, mint amikor a vándorlegények megállnak a folyó partján, és nemcsak maguk frissülnek fel, de a ruhájukat is kiöblögetik és megszáritják a tűző napon.

És ezalatt szemben, egy mindent feledtető csodálatos kontrasztként igazán mesebeli látvány vastag falaival és zömök gyámköveivel a csapott tetejű vár, ahonnan Hrabovszky nyitott ágyútűzet a városra 1848-ban, hamarjában nem is tudván, melyik népek tesz eleget. Ma már tudjuk: egyiknek se, csupán a császárnak. S azt is tudjuk, hogy ez a vár azután elvesztette minden katonai jelentőségét, csak díszlet maradt a tájat szegélyező Duna fölött, kicsit színpadiasan, végleg lefajtott pátozzsal, és éppen ez a szép benne. Ahogy tovább vonul, vilákkal és függőkertekkel, egy-egy hirtelen magasba törő jegenyével a hegy, olaszos hangulatával feledtette a bányadt, poros bácskai síkságot, az azért már választóvonal is. Persze nem világot, nem is országot választ el, jószerevével még csak a várost sem osztja már kétfelé, lévén csupán földrajzi attrakció, amely talán épp innen, erről a szinte ille-

gális geológiai sávról nézve, a szabadjára engedett sűrű embererdőből kitekintve csodálatosan szép, sőt, a kontrasztot illetőleg, s minden túlzás nélkül valósággal előkelő.

Nem kell messzebb nézni, a mélyére hatolni, csuklyás ference-seket követni a belakúti apátságot körülvevő réteken, vagy szakállas jámbor kalugyerek után fordulni a göcgetegi monostor környékén, a tisztások szélén álló apró tanyákat se kell gondolatban bejárni, ahol pedig szabadságharcosok adtak egymásnak találkozót őrjاراتaik során az elmúlt világháború alatt, a Fruskagora szegélye erről a mélypontról nézve enélkül is elbűvölően szép, a Dunát hosszan és melán elkísérő erdős hegy így is ékessége marad a lázas ütemben épülő városnak.

*

Romok fogadtak, amikor azt a kis házat vettem ott a hegyoldalban, és romokat hagytam el húsz év után. Sose hittem volna, hogy vannak kedves, hangulatot kelto, képzeletet szárnyalni készítő romantikus romok, mint amelyek Leányvárból maradtak, s vannak romok, amelyekről beszélni se lehet többé.

De hát ez magánügy, mondhatná joggal valaki, ezért hát hagyjuk a legendákat a vörös hajú Mártáról s Mátyás királyról, aki itt is a szegények pártját fogta. S hagyjuk a személyes sebeket, hadd sajojanak magukban, ne törődjünk velük. Szóljunk az élő, valóságos faluról, amely már római castrum korában fontos hely volt, mivel a hegy védelmében könnyű volt az átkelés Pannóniából a barbárok földjére az Isteren, amelyet később Dunának neveztek. Át is keltek a századok során különféle seregek, mert hadak útja volt, s a középkor kereskedelmi forgalma ugyancsak itt bonyolódott le Bácska és Baranya között. Békés időkben evezősök által hajtott kompon kelt át a Baranyába igyekvő vagy onnan jövő nép, a révészeket később egy kis dohogó motor váltotta fel, de akkor már rég Batina volt a hegyoldali falu neve. Idjtem na batinu! — panaszkolta a sokác jobbágy, amikor talán a törökverő Savoyai Jenő hajdúinak parancsára ebben a halászfaluban kellett megjelennie, hogy botbüntetését, ki tudja, milyen vétekért, elszenvedje mert ott volt az egész vidék törvényosztó eszköze, a deres.

„Batínán húst és kegyetlenül savanyú meggyet vettünk — jegyezte fel naplójában, első dunai hajóútján, 1830-ban Széchenyi István — és jó hideg kútvizet ittunk, mely nagyon felűdített. A lakosságnak fogadalmi napja volt... Valami ünnepféle, munkaszünettel, semmittevéssel akartak termékenyítő esőt kikönyörögni az istenektől. Csapzott hajú férfiak tekintete vad és üres, a lányok kívánatosak és szépek voltak, egy tizennygy éves kis fekete lány, nagyon szűk szoknyában, hófehér fogaival egészen felgerjesztette vágyaimat...”

Aztán történelmi múltját feledve, elpolgáriasodott Batina. A bácskaiak nyaralóhelye lett. Vettek egy kis darabka szőlőt, akárcsak én, felverték rajta valami kunyhót, és ott éltek hónapokon át, akárcsak én. És végül híd iveli át Batínánál a Dunát, hogy a középkori komphelyett zavartalan átkelést biztosítson, erre azonban már napjainkban került sor.

En mindezt másutt és más formában százszor is megírtam, mint Kisköszeg és az egykori Leányvár talán utolsó magyar krónikása. Es nemcsak ilyen általános dolgokat, de többek között Jung Ferenc tanító úr életrajzát is, aki Batina egyetlen történésze volt, s akit már követni se lehetett képzeletének merész útjain, amikor Szent Pétert vélte látni ígehirdetés közben a hozzá hasonló halászok között, lenn a Dunán.

Es Frey Imre bolyongásairól is beszámoltam a castrum helyén, ahogy szétszórt pénzék után kutatott, vagy római sírokat „tárt fel”, csak úgy elmenőben, s szöges botja hegyével megpiszkálva a partot a pincesorok között, miközben alkalma volt arról is meggyőződni, hogy

kinek termett a legtüzesebb kadarkája. Igaz, hogy erre vonatkozó dicső jelzőivel mindenkit kitüntetett, aki csak behívta, s az ászokfára ültetve borával megkínálta.

És hogy barátom, a festő egyszer ezüst párafelhőben, máskor át-tetsző gyöngyházfényben látta a tájat, ahogy a napsugár a Duna tük-réből visszaverődve, hegyet, házakat, fákat és szőlősorokat délibábos látványként tett le elébe, ezt aényt se hagytam szó nélkül. De hát ő se megy ki többé, akárcsak én!

Hogy miért mondom mindezek után mindezt mégis újra? Annak ellenére, hogy ismerem a latin közmondást, mely szerint a szó elrepül, az írás megmarad. Mert már nem hiszek a közmondásoknak. Van úgy, hogy az írás se marad meg. S szél se kerekedik, amely szétvinné, csak por van, hogy belepje, és feledés. A példabeszéd is kísért, „mint oldott kéve”, ahogy a költő mondja, vagy a Halotti Beszéd: „Látjátuk feleim szümtükhel, mik vogymuk...” Hát ezért kell írni és beszélni, amíg lehet, mindarról, ami szép volt, ezerszer és újra megint.

Ady Endre: Bolond halálos éj